

odzwierciedla ogólną orientację co do kierunku badań oraz pewne cele praktyczne lub teoretyczne, które w rezultacie działalności poznawczej chcemy osiągnąć⁷².

Za Józefem Niżnikiem należałoby więc powiedzieć, że o ile przedmiotem mojego badania były źródła norm na temat dziewictwa i defloracji oraz ich wpływ na doświadczenie jednostki, o tyle przedmiotem mojego poznania okazały się wzory kultury i podmiotowości zapisane w treści i formie norm płciowych i seksualnych, a także sposoby sprawowania kontroli nad ich realizowaniem oraz sposoby ich reprodukcji. Pod pojęciem norm płciowych rozumiem społecznie wymaganą odpowiedniość zachowań i postaw do społecznie przypisanej płci oraz społeczne sankcje za brak tej odpowiedności. Pod pojęciem norm seksualnych rozumiem wyznaczanie przez kulturę dominującą dopuszczalnych i niedopuszczalnych praktyk seksualnych dla każdej z płci oraz tożsamości seksualnych, zwanych niekiedy psychospołecznymi orientacjami seksualnymi.

Plan pracy

Jeffrey Weeks wyróżnia pięć obszarów regulacji seksualności: systemy pokrewieństwa, powinowactwa i rodziny; organizację ekonomiczną i społeczną; regulacje społeczne; interwencje polityczne i rozwój kultur oporu⁷³. W niniejszej pracy zajmuję się głównie wymiarem trzecim: regulacjami społecznymi. Osobny rozdział poświęcam także kulturom (i strategiom) oporu. W pierwszej części zajmuję się analizą źródeł norm na temat dziewictwa i defloracji, społecznym i kulturowym kontekstem ich współwystępowania oraz mechanizmami ich uprawomocnienia i reprodukcji. W drugiej części konceptualizuję dziewictwo i deflorację za pomocą antropologicznej kategorii rytuału oraz socjologicznej kategorii piętna. W trzeciej części pracy proponuję szczegółową analizę dwóch polskich utworów literackich, w których motyw dziewictwa i „pierwszego razu” uważam za przewodni. W ostatniej części analizuję strategie odmowy udziału w rynku seksualnym, którego elementami są dziewictwo i defloracja.

Pierwszy rozdział poświęcam wszystkim wymienionym przez moje respondentki źródłom wiedzy o dziewictwie i defloracji. Dzielę je na robocze kategorie: „wolność od seksu” (dyskursy religijne i świeckie), „wolność do seksu” (dyskursy kultury popularnej), eksperci (dyskursy medyczne: seksuologiczny, ginekologiczny), ważni inni (osoby z rodziny, *role models*, koleżanki, a niekiedy także przypadkowi informatorzy). W kolejnych podrozdziałach przyglądam się treściom proponowanym przez te źródła wiedzy oraz ich recepcji. W analizie dyskursów eksperckich posiłkuję się także kategoriami wypracowanymi przez socjologię medycyny.

⁷² Józef Niżnik, *Przedmiot poznania...*, s. 109.

⁷³ Jeffrey Weeks, *Wynalezienie...*, s. 33.

W drugim rozdziale pracy korzystam z teorii grup odniesienia (Robert Merton) oraz klasyfikacji wartości (Stanisław Ossowski), by następnie podjąć próbę strukturalnej konceptualizacji kulturowego współistnienia wielu konkurujących ze sobą i nierzadko propagujących sprzeczne treści norm dotyczących dziewictwa i defloracji. Stawiam tezę, że choć oglądane z wnętrza kultury wydają się one tworzyć informacyjny chaos, na poziomie analizy strukturalnej sprzeczności te pełnią rolę skutecznej kontroli społecznej. Ekstraktem sprzeczności norm w zakresie dziewictwa i defloracji są dwie figury fantazmatyczne współczesnej kultury: „święta” i „dziwka”, które sytuują dziewczyny i kobiety w sytuacji *podwójnego wiązania* (Pierre Bourdieu)⁷⁴. Analiza tych figur prowadzi mnie do refleksji na temat kontrolnej funkcji mowy nienawiści (Judith Butler) oraz kontrolnej funkcji pojęcia normy (Talcott Parsons). Kontrolnej, to znaczy takiej, która skłania jednostkę do podporządkowywania swojego życia scenariuszom przewidzianym dla niej przez kulturę dominującą. Współcześnie wyjątkowo silnymi mechanizmami tak rozumianej kontroli są: *przemoc symboliczna* (Pierre Bourdieu) oraz *pan-optykon* (Michel Foucault), rozumiany jako nieuświadomiane poczucie bycia obserwowanym/ą. Rozważając chaos normatywny jako pozór, zastanawiam się nad kwestią ustanawiania normy poprzez definiowanie jej granic, czyli opisywanie dewiacji i patologii bez nazywania tego, co „normalne” i „naturalne” – czyli uznawane za właściwe i słuszne, a zatem propagowane.

W rozdziale trzecim rozszerzam temat zasygnalizowany w części metodologicznej pracy i egzemplifikuję go przykładami z moich wywiadów, a także z literatury pięknej. Jest to temat języka jako narzędzia skolonizowanego przez dyskurs dominujący i zarazem kolonizującego podmioty nim się posługujące, a zatem narzędzia, za pomocą którego wypowiedzieć można tylko to, co wypowiedzieć „wolno”. Za Luce Irigaray zastanawiam się, czy posługując się nim, możliwe jest wyrażenie kobiecego doświadczenia dziewictwa i defloracji w sposób inny, niż chcieliby tego „zawodowi twórcy dyskursu”, oraz jaki wpływ na przebieg doświadczenia jednostki – także na sposób przeżywania tego doświadczenia – ma jego uprzednie gramatyczne sformatowanie. Oprócz kwestii braku języka analizuję także znaczące milczenie (rozumiane jako coś więcej niż brak mowy) na temat dziewictwa

⁷⁴ Sprzeczne treści produkowane w procesie stereotypizacji tych samych jednostek lub grup opisuje także Sander Gilman w książce *Smart Jews*. Analiza konstrukcji badań nad inteligencją oraz roli tych badań w produkowaniu przekonań o istnieniu specyficznych cech Czarnych i Żydów pozwala Gilmanowi wysnuć wniosek, że sprzeczność między przekonaniem, jakoby Żydzi byli głupi i nietwórczy, a przekonaniem, jakoby byli oni wyjątkowo innowacyjni i inteligentni, jest pozorna. Oba te stereotypy wyrastają bowiem z jednego, spójnego, rasistowskiego przekonania: o rzekomo wrodzonym charakterze osób stereotypizowanych, zależnym od „rasy”. Zob. Sander Gilman, *Smart Jews. The Construction of The Image of Jewish Superior Intelligence*. University of Nebraska Press, Lincoln 1997, s. 65–66, 175–177.

i defloracji w wielu przekazach kulturowych, od literackich przez religijne po naukowe.

W czwartym rozdziale pracy biorę pod lupę kulturowy kontekst funkcjonowania szczególnego źródła wiedzy o dziewictwie i defloracji, jakim jest macierzyństwo. Za Simone de Beauvoir i Adrienne Rich zastanawiam się nad ambiwalentną rolą matki w świecie męskiej dominacji – jako tej, która chroni córkę przed krzywdą i zarazem przygotowuje ją do roli podporządkowanej; chce szczęścia dziewczynki i jednocześnie przysposabia ją do podległości. Reprodukacja – rozumiana jako kategoria biologiczna – w wypadku relacji między kobietami nabiera szczególnego charakteru społecznego. Interesuje mnie ten jej aspekt, który polega na reprodukcji roli płciowej, dokonującej się poprzez matczyne *uznanie bez poznania* kulturowej arbitralności hierarchicznego usytuowania płci względem siebie (Pierre Bourdieu), a także za sprawą międzypokoleniowego przekazu kobiet na temat płci, seksu i seksualności (Adrienne Rich). Przekaz ten to zazwyczaj brak przekazu: powielanie niewiedzy, niemożność rozmowy na temat cielesności i seksualności owocująca żalem córek wobec matek oraz poczuciem winy matek wobec córek. Reprodukacja społecznej roli płciowej w obrębie rodziny odbywa się co najmniej na dwa sposoby: jawnego przekazu od matki do córki, ale także nieświadomego dla obu stron naśladownictwa postawy matki przez córkę, która to postawa najczęściej postrzegana jest przez córkę jako zbyt bierna, ofiarnicza, podporządkowana. Skutkuje to usilnymi próbami córki, by być inną niż własna matka, i zarazem poczuciem „skazania” na powielenie rodzinnego wzoru. Ambiwalentna rola matki wobec córki rodzi ambiwalencję uczuć między nimi: jawnej bliskości towarzyszy ukrywana nienawiść. Nienawiść córki wobec matki za to, że ta zmusza ją do działania ją upokarzającego, i nienawiść matki wobec córki za to, że ta – za sprawą postępującej emancypacji – korzysta z przywilejów, które matce nie były dane. W rozdziale o relacji matka-córka analizuję także subwersywne narracje dotyczące macierzyństwa, w tym fantazmat matki jako kobiety silnej i wolnej (Angela Carter, Anita Diamant) oraz literackie przedstawienia matki w roli strażniczki patriarchy (Joyce Carol Oates, Naomi Alderman, Judy Budnitz). Skupiam się także na konsekwencjach dyskursu pronatalistycznego oraz towarzyszącego mu przekonania o wrodzonej kobietom potrzebie macierzyństwa.

W piątym rozdziale pracy do analizy wypowiedzi moich respondentek stosuję koncepcję *rytuału przejścia* (Arnold van Gennep), operacjonalizując doświadczenie „pierwszego razu” za pomocą periodyzacji: odseparowanie, marginalizacja, włączenie. Następnie weryfikuję przydatność teorii liminalności (Victor Turner) w rozumieniu doświadczeń kobiet, sięgając ku genealogii tej teorii. Proponuję namysł nad koniecznością rytuału (Mary Douglas) „pierwszego razu” – zarówno z perspektywy podmiotu doświadczającego, jak i z perspektywy wspólnoty, w obrębie której rytuał się odbywa. Pierwsza perspektywa ukazuje dziewczyny i kobiety jako jednostki działające w izolacji

i samotności, zmuszone dokonywać brzemiennej w skutki wyborów odpowiedniego czasu, miejsca i partnera w warunkach nieznanymi i nierzadko niebezpiecznymi. Druga perspektywa unaocznia społeczne funkcje rytuału utraty dziewictwa, z których za jedno z ważniejszych uważam, po pierwsze, wytwarzanie podmiotów społecznych (Michel Foucault, Giorgio Agamben, Louis Althusser), po drugie, wytwarzanie hierarchicznego porządku między nimi za pomocą uszeregowania płciowego, którego uroczyste zapoczątkowany heteronormatywny seks (Judith Butler) jest przypieczętowaniem

W rozdziale szóstym opisuję kulturowe znaczenia tych aspektów cielesności, które konstruują dziewictwo i deflorację: błony dziewiczej i krwi. Sprawdzam, czy aspekty te – ze względu na ich potencjalną widzialność i kulturowy przymus uwidocznienia – można potraktować jako *piętno* (Erving Goffman). Następnie, dekonstruując postrzeganie kobiecości jako braku możliwości panowania nad swoją cielesnością, rozszerzam kategorię piętna na kobiece ciało w ogóle. Traktuję dziewictwo jako zjawisko, którego analiza dostarczyć może wiedzy na temat miejsca dla ciała w obrębie nowoczesnej podmiotowości (Richard Shusterman), zwłaszcza podmiotowości dostępnej kobietom (Simone de Beauvoir). Uzasadniam, dlaczego ciało jako przedmiot badań nad dziewictwem pozwala na szersze rozumienie defloracji i penetracji: nie tylko jako działań ciała i wobec ciała, ale jako aktu fundującego społeczną i kulturową różnicę płciową, w tym także wbudowaną weń relację władzy (Michel Foucault, Pierre Bourdieu). Kontynuuję rozważania na temat kulturowych znaczeń penetracji jako aktu dominowania, jak również na temat wcielenia owej dominacji oraz aktu wytwarzania kobiecości. Wreszcie przytaczam koncepcję *wniknięcia* (Jolanta Brach-Czaina) jako alternatywę dla dominującego wzorca praktyk heteroseksualnych.

W rozdziałach siódmym i ósmym, zainspirowana literacką dekonstrukcją dokonaną przez Krystynę Kłosińską⁷⁵, proponuję socjologiczną lekturę⁷⁶ opowiadania *Ósmy dzień tygodnia* Marka Hłaski oraz powieści *Kaśka Kariatyda* Gabrieli Zapolskiej. O *Kaśce Kariatydzie* pisze Krystyna Kłosińska w książce *Ciało, pożądanie, ubranie*. Zagadnieniu dziewictwa w tej powieści autorka poświęca osobny rozdział. Moja lektura dzieła Zapolskiej, choć nie nawiązuje bezpośrednio do analizy Krystyny Kłosińskiej, jest nią inspirowana i pozostaje jej niewątpliwą dłużniczką. Nie oferuję systematycznego przeglądu wątku dziewictwa i defloracji w literaturze pięknej. Arbitralnie wybieram niektóre dzieła literackie lub – jak w pozostałych rozdziałach – ich fragmenty, by za ich pomocą zweryfikować zaproponowane przeze mnie narzędzia analizy dziewictwa i defloracji jako zjawisk społeczno-kulturowych.

⁷⁵ Krystyna Kłosińska, *Ciało, pożądanie, ubranie. O wczesnych powieściach Gabrieli Zapolskiej*. eFKA, Kraków 1999.

⁷⁶ Zob. Jakub Karpiński, *Literatura jako źródło badań socjologicznych*, w: *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, red. Zofia Stefanowska, Janusz Sławiński. Czytelnik, Warszawa 1978.

W rozdziale dziewiątym, wychodząc od krytyki antropologicznej koncepcji krążenia kobiet (Luce Irigaray) oraz definicji małżeństwa jako zalegalizowanej prostytucji w warunkach męskiej dominacji ekonomicznej (Fryderyk Engels), zastanawiam się nad indywidualnymi i zbiorowymi strategiami oporu wobec heteronormatywnego wzoru biograficznego. Omawiam kolejno *gender bending*, celibat (Dana Densmore) i lesbianizm (Monique Wittig, Charlotte Bunch). Analizuję te trzy koncepcje teoretyczne i praktyki społeczne jako emancypacyjne strategie redefinicji płci i seksualności, wraz z którymi redefinicji ulega także dziewictwo, jego znaczenie i znaczenie jego utraty.